

VANEMA RAUAJA INIMESED

Kivikalmete kaevamisel leitud inimluude antropoloogiline analüüs võimaldab pilku heita ka tollastele inimestele. Oma kasvult ja väljanägemiselt sarnanesid nad täiesti piirkonna tänaste elanikega, kuigi nende toitumus ja tervislik seisund oli kehvem. Tollaseid inimesi kimbutasid skorbuut, liigesepõletik, hambavaaba hüpoplaasia ja hambakaaries; sagedased olid ka mitmesugused luumurrud. Need nähtused osutavad C-vitamiini vähesusele toidus, lapsepõlves põetud sagedastele haigustele ning toiduainete nappusele ja ühekülgsele. Luumurrud on enamasti tekkinud küll igapäevaste toimingute käigus, kuid ei puudu ka inimeste vahelisele vägivallele osutavad vigastused. Ainulaadsed Eestis on Tõugu kalmest leitud 6–8-aastase lapse koljul avastatud skalpeerimisjäljed. Oodatav keskmine eluiga sünnihetkel oli kõigest 20–25 aasta piires.

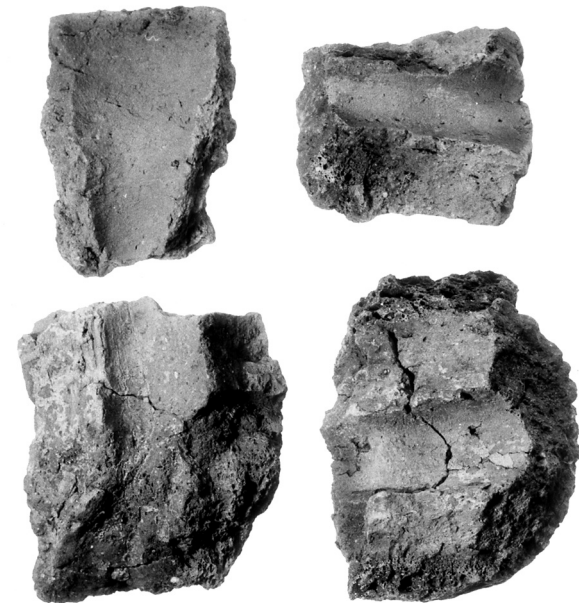
Elati eraldi paiknevates taludes, kusjuures iga talu moodustas omaette iseseisva majandamisüksuse. Mõnel pool, näiteks Tõugul, võis üheaegselt talusid olla lähestikku ka mitu. Inimeste arv talus oli ilmselt kümnekonna ringis. Samas ei olnud kõik talud omavahel sugugi võrdsed. Nii näib, et I aastatuhande 3. veerandil eKr paiknes kõige jõukam ja mõjuvõimsam majapidamine Võhma Tandemäel. Sealsest tarandkalmest on leitud hoopis rikkalikumalt hauapanuseid kui teistest ümbruskonna kalmetest, sealhulgas saadi mitmeid importemeidki. Ka Tandemäele maetud inimeste tervislik seisund oli nende eluajal olnud märksa parem kui naabertalus Tõugul, mis osutab nende paremale toidulauale.

MUISTSED PÕLLUD

Vanimad tõendid põlluharimisest on pärit Ilumäelt. Sealse II ja IV asulakoha alt leiti katkendlikke, üksteise suhtes ristuvat adra-jälgi. Need osutavad tollal laialdaselt levinud rististikünni tehnikale: kuna algeline konksader ei pööranud mullakamarat ringi, tuli maa paremaks kobestamiseks künda risti-rästi. Ilumäe adra-jälgede vanus ulatub vähemalt kahe tuhande aastani. Peamisteks viljasortideks olid oder, nisu ja kaer.

I aastatuhande teisest poolest ja II aastatuhande algusest on teada muistsete põldude jäänuseid peaaegu kõikjal Vatku ja Palmse vaheliselt alalt. Nendeks jäänusteks on kas ümara-põhjalised põllukivihunnikud või pikad põllupeenrad. Mõnel pool moodustavad nad koos ulatuslikke põllusteeme, mida nimetatakse ribapõldudeks. Sellistes süsteemides on haritav maa paralleelsete peenardega jagatud pikkadeks ribadeks või siiludeks. Ribapõldude rajamine sai võimalikuks tänu harkadra kasutusele võtmisele. Eriti hästi ja terviklikult on säilinud u 40 ha suurune põllukompleks Uuskülas, mis hakkas kujunema 10.–12. sajandil ning püsis kasutusel kuni 20. sajandini. Juba paarsada aastat varem oli seesuguseid põlde hakatud rajama ka Võhmal ja Tõugul, kuid need on säilinud väga katkendlikult. Ribapõllud osutavad ühise põllumaa jagamisele talude vahel, mis teisisõnu tähendab, et varasematest üksiktaludest olid muinasaja lõpuks tekkinud mitme perega külad.

MUISTSED RAUASULATUSKOHAD

Vanimaks tõendiks rauatöö kohta Vihasoo-Palmse piirkonnas on ajaarvamise vahetusse kuuluv sepa miniatuurne sõelabidake, mis leiti hauapanusena Uusküla II kalmest. Kõik ülejäänud andmed rauatöö kohta pärinevad muinasaja lõpust ja keskaja algusest. Nendeks on rauasulatuskohtade jäänused Ilumäel ja Uuskülas.

Ilumäel on üks rauasulatuskoht rajatud ilmselt juba 11.–12. sajandil. Sellest tunnistavad rohked rauašlakikamakad ja sulatusahjude õhtusdүүside katked, mida võib leida kõikjal Ilumäe küla majade vahelt. 1996. a uuritud 60 m² suurusest kaevandist saadi näiteks 261,2 kg šlakki ja 625 dүүsikatket. Ahjud ise ei olnud muidugi enam säilinud. Arvatavasti oli tegu u 80 cm kõrguste šahtahjudega, mille välisläbimõõt võis ulatuda meetrini ja siseõõnsuse läbimõõt u 30 cm-ni. Ahju alaosas pidid olema avastatud õhtusdүүsi paigaldamiseks ning sularäbu väljalaskmiseks.

Teine rauasulatuskoht avastati Ilumäe külast 1 km ida pool kasvava ohvripärna Hiieniinepuu läheduses, kus keskajal paiknes sepakoht. Sealgi leiti rauašlakki ja õhtusdүүside katkeid. Samasugused leiud iseloomustavad kunagist rauasulatuskohta Uusküla majade vahel. Soomaaki on ilmselt kogutud Uuskülast lõuna pool olevast Laukesoost, samuti leidub seda rohkesti paekalda ees laiuvatel soistel madalikel.

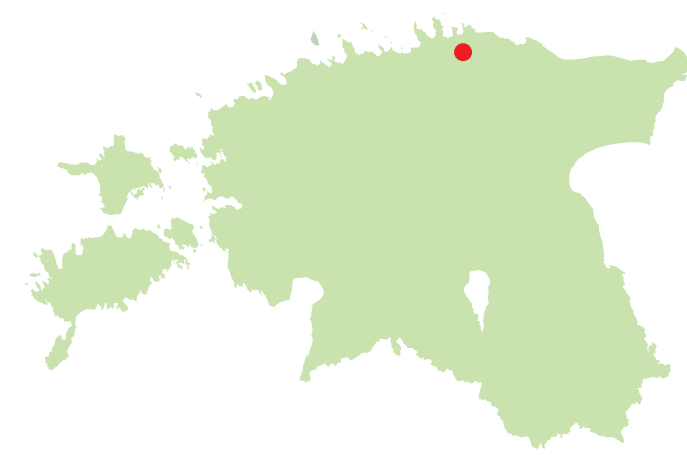

MUINASAJA LÕPU KÜLAD

Muinasaja lõpul paiknes asustus suurtes jontes samades kohtades, kus see oli välja kujunenud juba alates pronksiajast. Ilmselt kõige suuremaks külaks oli Võhma, kus on teada ulatuslik muinasasulakoht ning juba 7.–8. sajandil rajatud ribapõllud. Vatku ja Tõugu, samuti Muike olid suhteliselt väikesed, ilmselt paari taluga kohad, mõnevõrra suuremad olid nähtavasti Ilumäe ja Uusküla. Palmse võis kujutada endast midagi mõisalaadset juba muinasaja lõpul, kuigi arheoloogilisi tõendeid selle kohta pole. Vihasoo ja Võsupere on asustatud ilmselt alles keskajal.

Muinasaja lõpu küladest on põhjalikumalt uuritud Ilumäed. Mingi talu on Ilumäel olnud pidevalt juba alates vanemast rauaajast. Küla koos rauasulatuskohaga on oma praegusel asukohal kujunenud aga ilmselt alles 11.–12. sajandil. Kaevamistel leiti lagunenu kerisahjude põhju ning pinnasevee ärajuhtimiseks kaevatud kraav. Viimane oli täis aetud kivide, rauašlakki ja soomaagikamakatega; ühest kohast leiti seal kokku 5 kg purunenud savinõude kilde. Ka muu leiutmaterjal oli arvukas ja mitmekülgne, kuuludes põhiosas siiski keskaega.

Kuigi 13. saj algul koostatud Põhja-Eesti külade loendis e Taani hindamisraamatus Vihasoo ja Palmse vahelisi küll pole nimetatud, ei ole arheoloogilise andmestiku alusel põhjust kahelda piirkonna asustatuses. Tegu on põlise asustuspriirkonnaga, mille ajalugu saab mõõta aastatuhandetega.

Lahemaa rahvusparki valitseja:
Keskonnaamet
+372 32 95 535
45435 Palmse
www.keskkonnaamet.ee
www.lahemaa.ee

Lahemaa RP külastuse korraldaja:
Riigimetsa Majandamise Keskus
+372 32 95 555
45435 Palmse
www.rmk.ee

Muinsuskaitseamet
www.muinas.ee

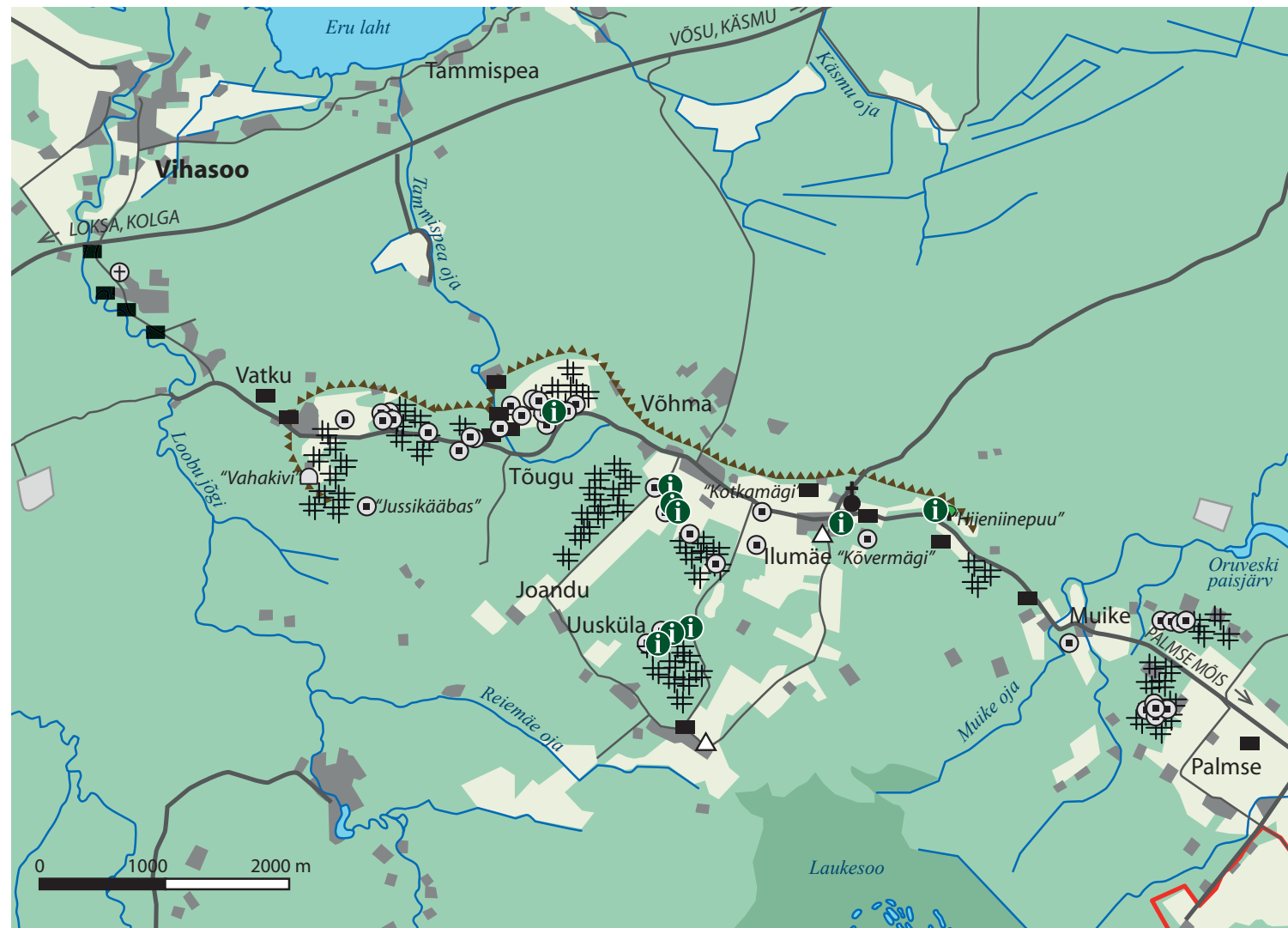
Lahemaa
Rahvuspark

NB! Kui näed looduse või külastusobjektide kahjustamist, teavita sellest keskkonnainspektsiooni tel 1313 või muinsuskaitseametit tel 640 3050

VIHASOO-PALMSE muistsed maastikud

Lahemaa rahvuspark

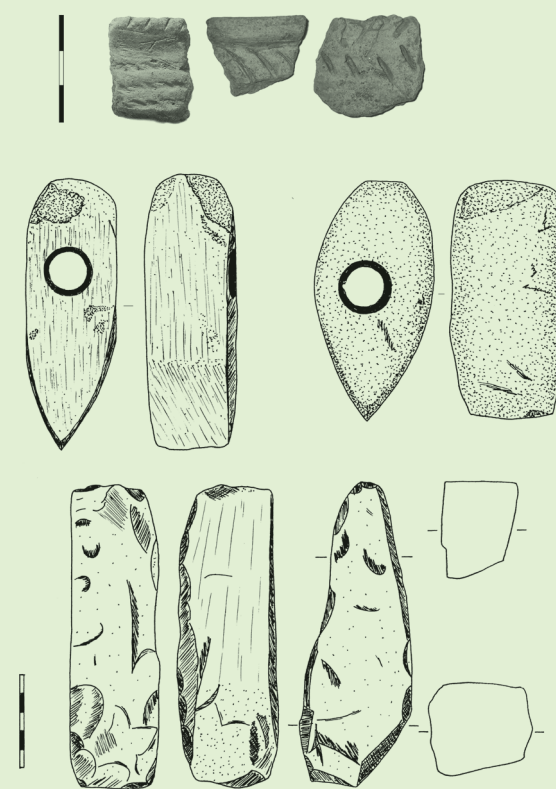
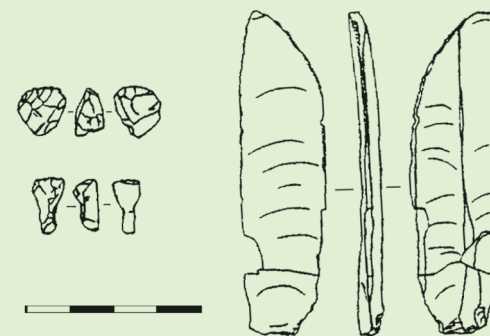
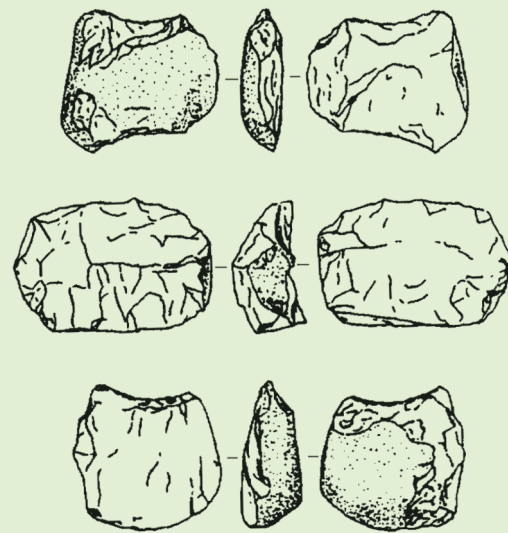
infotahvel	asulakoht	soo	klint
kivikalme	ohvrikivi	looduslik maa	paemurd
kultusekivi	kabel	põllumajanduslik maa	hoonestus
muistsed põllud	külakalmistu	teed	jõgi, oja, kraav
	rauasulatuskoht		
	ohvripuu		
	LRP piir		

Trükises kirjeldatakse Vihasso-Palmse ala inimasustust muinasaaja eri perioodidel. Konkreetsete mälestiste kohta saab põhjalikumalt teavet infotahviltelt. Soovituslik ligi viie kilomeetri pikkune jalgrattamatk võiks olla marsruudil Ilumäe-Uusküla-Võhma-Tõugu.

Vihasso ja Palmse vaheline u 13 km pikkune ja 1–3 km laiune piirkond on Kahala järve ümbruse kõrval teine ala Lahemaa Rahvuspargist, mida arheoloogiliselt on põhjalikumalt uuritud (1969–1972 Tanel Moora ja 1993–2000 Valter Langi juhtimisel). Muistne asustuspiirkond hõlmab siin paekalda lähedale jäävaid pae- ja moreenitasandikke, kus õhukesed paepealsed mullad vahelduvad mõnevõrra paksemate rähkmuldadega. Ala vabanes mandrijää sulamisvetest moodustunud Balti jääpaisjärvest u 9600 eKr.

ESIMESED KÜTID JA KALASTAJAD

Seni vanimad kindlamini dateeritavad jäljed inimasustusest pärinevad mesoliitkumi ja neoliitkumi piirilt u 5000 a eKr. Vihasso, Loobu jõe kõrgetelt kallastelt, on leitud neli eriaegset asulakohta. Igaüks neist paikneb jõe kunagises suudmekohas vastu lõunapäikest. Need olid kalastajate ajutised laagripaigad, mille asukoht nihkus aja jooksul vastavalt mere taandumisest johtunud jõesuudme asukoha muutumisele. Muistsest elutegevusest on maha jäänud kvartsist ja tulekivist esemeid, kivitöötlemise jääke ning purunenud savinõude kilde. Viimased kuuluvad Eesti vanima, Narva tüüpi keraamika hulka. Umbes sama vanu või veelgi vanemaid kvartsriistu on leitud Võhma Tandemäelt.

ESIMESED MAAVILJELEJAD

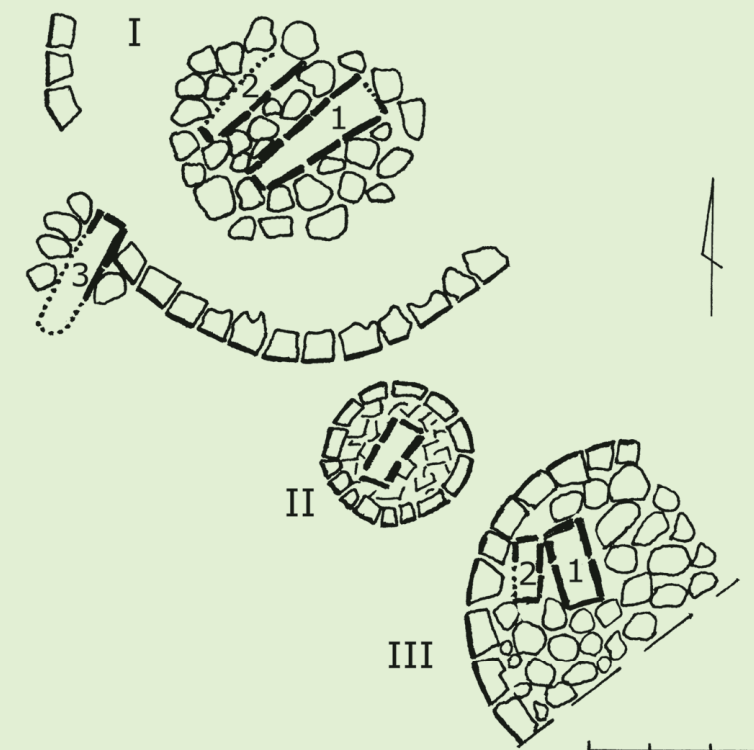
Arvatavalt III aastatuhande esimesel poolel eKr on Vihasso-Palmse piirkonnas alanud asustuse ümberpaiknemine jõgede äärest viljelusmajanduseks sobivatele muldadele jõgede vahel. Sellest esimesest maahõivest, mis kestis ligi kaks tuhat aastat, tunnistavad siit-sealt leitud venekirved ja hilised kivikirved, aga samuti mõned teadaolevad asulakohad. Viimaseid on tuntud Ilumäel, Võhmal ja Vatkul. Kõik tolleaegsed asulakohad olid pindalalt üsna väikesed ning leiuväinest vaesed. Ilmselt on tegu olnud taluasemetega, mille asukoht maastikul muutus üsna tihti. Selliste muististe arheoloogilisel kaevamisel leiab tavaliselt vaid väikesi nõorkeraamilisi potikilde, purunenud kvarts- ja tulekiviesemeid, kivitöötlemise jääneid ning loomaluude tükke.

Omapärased kiviriistade leiukogumid on saadud Vatkult ja Ilumäelt. Nendeks on u 15 cm pikkused töödeldud liivakivitahukad, mille üks ots paksem ja teine õhem. Esemetel endisaegne otstarve pole päris selge, kuid tegu võib olla puust konksatrade tugevdamiseks mõeldud adratradega.

TALUDE SÜND

I aastatuhande esimesel poolel eKr tihenes maaviljeluslik asustus varasemaga võrreldes sedavõrd, et tekkis nappus põllu- ja karjamaadest. See viis omandiõiguse väljakujunemisele haritava maa üle ja selle kindlustamisele seniste taludele ehk teisisõnu – püsitalu moodustamisele. Omandiõigust maale näidati muuhulgas monumentaalsete kivikalmete rajamisega, mis tõendasid maa kuulumist antud suguvõsale. Vanimateks maapealse ehitusega kivikalmeteks olid kivikirstkalmed, milliseid on seni kaevatud Tõugul ja Võhma Tandemäel. Neid teatakse veel ka Vatkul, Ilumäel, Muikel ja Palmes. Kõige tähtsam surnu on seesugustes kalmetes maetud kalme keskele ehitatud kivikirstu, vahel on ehitatud mitu kirstu. Kalmet ümbritses üks või mitu kividest laotud ringmüüri, kusjuures osa surnuid on maetud kirstu(de) ja ringmüüri vahelisele alale. Kivikirstkalmetega kõrvuti rajati mõnel pool ka selgema siseehitusega kangurkalmeid, millistest ühte on uuritud Palmes. Kuigi hauapanused on napid, kajastavad maapealse ehitusega kivikalmed siiski elitaarset matmisviisi, sest nõnda maeti vaid väga väikest osa ühiskonnast.

Arheoloogilise materjali põhjal võib oletada, et I aastatuhande keskpaiku eKr oli Vihasso ja Palmse vahelises piirkonnas u 10 talu.

ASUSTUS VANEMAL RAUAAJAL

I aastatuhande 3. veerandil eKr leidis aset kultuuriline muutus, mille käigus hakati seniste kivikirstkalmete asemel rajama varaseid tarandkalmeid. Need kalmed koosnevad kivimüüridega ümbritsetud nelinurksetest haudehitistest, mis võivad maastikul paikneda kas üksikult (nn üksiktarandkalmed) või mitme kaupa koos. Sellisel juhul võivad tarandid asuda kas ühes pikas ketis või moodustada kärjetaolise mustrit. Vahel paiknevad tarandid kõrvuti varasema kivikirstkalme, mõnikord aga isegi selle peal, nagu näiteks Tõugul. Surnud on maetud enamasti põletamata, kuid siin-seal kohtab ka põletusmatuseid. Vihasso-Palmse piirkonnas on varaseid tarandkalmeid kaevatud peale Tõugu veel Võhmal ja Uuskülas. Hauapanused on seesugustes kalmetes märksa rikkalikumad kui varasemates kivikirstkalmetes, koosnedes peamiselt mitmesugustest ehetest ja tarbesemetest; relvi ja suuremaid tööriistu esineb harva. Pärast ajaarvamise vahetust hakati ehitama veelgi suuremaid ja võimsamaid nn tüüpilisi tarandkalmeid, milliseid leidub näiteks Tõugul, Ilumäel, Muikel ja Palmes. Seni ei ole neid uuritud.

Kalmete asukoha järgi võib oletada, et I aastatuhande teisel poolel eKr leidis Vihasso-Palmse piirkonnas kümnekond talu nagu varasematelgi aegadel, kuid nende arv vähenes paari võrra järgmistel sajanditel.